
ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-179-190

УДК 342.565.2

М. В. ОНИЦУК,

доктор юридичних наук*

ORCID: 0000-0002-0588-0540

М. М. САМОФАЛ,

кандидат юридичних наук**

ORCID: 0000-0001-5843-9532

ВИЗНАННЯ АКТА НЕКОНСТИТУЦІЙНИМ ТА ЕКСТРАОРДИНАРНІСТЬ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВОГО РІШЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

У статті розглядаються проблеми співвідношення принципу правової визначеності та ефективного захисту прав особи в судових справах, розгляд яких завершився остаточним судовим рішенням, у світлі визнання законів та інших актів неконституційними органом конституційної юрисдикції. Розглядається питання дії рішень Конституційного Суду України у часі.

Ключові слова: принцип правової визначеності, поновлення прав, перегляд за важливими обставинами, визнання акта неконституційним.

Онищук Н. В., Самофал М. М. Признание акта неконституционным и экстраординарность пересмотра судебного решения: проблемы правоприменения

В статье рассматриваются проблемы соотношения принципа правовой определенности и эффективной защиты прав человека в судебных делах, рассмотрение которых завершилось окончательным судебным решением, в свете признания законов и других актов неконституционными органом конституционной юрисдикции. Рассматривается вопрос действия решений Конституционного Суда Украины во времени.

Ключевые слова: принцип правовой определенности, восстановление прав, пересмотр по исключительным обстоятельствам, признание акта неконституционным.

Onishchuk Mykola, Samofal Maryna. Declaring the act unconstitutional and extraordinary review of the court decision: problems of law enforcement

The article considers the problem of the balance between the principle of legal certainty and effective protection of individual rights in court cases, where the trial ended with a final court decision, in light of declaring laws and other acts unconstitutional. The issue of validity of decisions of the Constitutional Court of Ukraine in time is therefore discussed in the article.

Key words: the principle of legal certainty, restore of rights, review of judgement in exceptional circumstances, declaring the act unconstitutional.

* Onishchuk Mykola, Doctor of Juridical Sciences

** Samofal Maryna, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

Вступ. Відповідно до ст. 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Елементами цього принципу є принцип правової визначеності та принцип справедливості. Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості й забезпечує ефективне поновлення в правах. Загальною декларацією прав людини¹ 1948 р. передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8). Право на ефективний засіб захисту закріплено також у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (ст. 2)² та в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 13, далі – Конвенція)³.

Одним із інструментів захисту порушених прав є визнання закону неконституційним. Процесуальними кодексами України передбачено, що підставою для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами є встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане (п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС України⁴, п. 1. ч. 3 ст. 320 ГПК України⁵, п. 1. ч. 3 ст. 423 ЦПК України⁶, п. 1 ч. 3 ст. 459 КПК України⁷).

Постановка питання. Верховний Суд неодноразово висловлював позицію, що застереження щодо можливості перегляду судового рішення за виключними обставинами, у разі якщо воно не виконане, ґрунтується на *принципі правової визначеності*, а встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону має значення передусім як *рішення загального характеру*, яким визначається правова позиція для вирішення наступних справ, а не як підстава для перегляду із ретроспективним застосуванням нової правової позиції і зміни таким чином стану правової визначеності, вже встановленої остаточним судовим рішенням (наприклад, постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 25.07.2019 р. у справі № 804/3790/17, постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29.10.2019 р. у справі № 922/1391/18, постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28.02.2020 р. у справі № 908/1810/17).

Такої ж позиції дотримується і Велика Палата Верховного Суду. Так, у постанові від 18.11.2020 р. у справі № 4819/49/19 вказано, що аналіз норм розділу XII Конституції України («Конституційний Суд України») та Закону України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України» дає підстави дійти висновку про те, що рішення Конституційного Суду України має пряму (перспективну) дію в часі і застосовується щодо тих правовідносин, які тривають або виникли після його ухвалення. Якщо правовідносини тривалі і виникли до ухвалення рішення Конституційного Суду України, однак продовжують існувати після його ухвалення, то на них поширюється дія такого рішення Конституційного Суду України.

Водночас існує і протилежна позиція. У п. 40 ухвали Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.02.2020 р. № 808/1628/18 вказано, що «інститут виключних обставин має на меті забезпечення перегляду судових рішень, ухвалених з порушеннями, що мали суттєвий вплив на вирішення

справи. Визнання закону неконституційним, незастосування судом конституційного закону, злочинні дії судді, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом – усе це свідчить про помилку з боку держави та підриває довіру до судового рішення. Суспільний інтерес в усуненні сумніву у законності та обгрунтованості судового рішення переважає над суспільним інтересом, що виявляється у дотриманні принципу юридичної визначеності (*res judicata*). У разі конкуренції між правильним і стабільним перевагу слід надавати першому. Щоб усунути цей сумнів, судові рішення, навіть те, що набрало законної сили, може бути переглянуте за заявою учасника справи або іншої зацікавленої особи, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси чи обов'язки».

Відступаючи від попередніх правових позицій, колегія суддів також не погодилася із твердженням, що перегляд за виключними обставинами справ, в яких рішення виконано, призводить до порушення принципу *res judicata*. Цей принцип, на думку колегії, спрямований насамперед на запобігання перегляду судових рішень, що набрали законної сили, з *ініціативи держави*. Натомість немає релевантної практики, яка б обмежувала право людини ініціювати перегляд судового рішення, ухваленого внаслідок суттєвих помилок з боку держави, зокрема таких, як неконституційність закону (п. 42). Колегія суддів дійшла висновку про наявність підстав для передачі справи № 808/1628/18 на розгляд Великої Палати Верховного Суду.

Ця правова позиція може бути підтримана з огляду на те, що конституційна скарга прирівнюється до скарги проти держави у Європейський суд з прав людини (далі також – ЄСПЛ), оскільки йдеться про застосування судом (державою) неконституційного закону. Процесуальні кодекси України визначають, що встановлення ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом є підставою для перегляду рішення суду, яке набрало законної сили та є остаточним.

Скаржники у справах щодо перегляду виконаних судових рішень за виключними обставинами, обгрутовуючи свою позицію, вказують, що обов'язок держави забезпечувати права і свободи людини гарантує в межах права на судовий захист *ефективне поновлення прав*, у разі їх порушення на будь-якій стадії судового провадження. Метою екстраординарних порядків перегляду судового рішення є відновлення порушених конституційних прав і свобод (ч. 2 ст. 3, ст. 8, ч. 4 ст. 13 Конституції України). Положення щодо можливості перегляду невиконаних судових рішень обмежує гарантоване частинами першою і другою ст. 55 Конституції України право на судовий захист на стадії перегляду за виключними обставинами та унеможливлене виконання рішень Конституційного Суду України.

Велика Палата Верховного Суду, як ми розуміємо, дотримується доволі дискусійної позиції, наполягаючи на неможливості перегляду справи. Оскільки в такому випадку не відбувається захисту порушеного, оспорюваного, невизнаного права чи інтересу, що є мотивом вчинення конституційної скарги.

Крім того, предметом окремого аналізу, зокрема і в судових рішеннях, є питання визначення поняття «виконаного рішення». У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17.12.2019 р. у справі № 808/2492/18 сформульовано висновок про те, що *не може вважатись невиконаним* у контексті приписів п. 1 частини п'ятої ст. 361 КАС рішення, що набрало законної сили, яким у задоволенні позову відмовлено, оскільки воно *не передбачає примусового виконання*.

Водночас в ухвалі Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.02.2020 р. № 808/1628/18, на нашу думку, доречно сформульовано висновок про те, що наведене тлумачення призводить до того, що особа, якій у задоволенні позову відмовлено (позивач), фактично позбавляється права на перегляд рішення з підстав визнання неконституційним закону, застосованого в її справі. Незважаючи на те, що нормоконтроль, здійснюваний Конституційним Судом України, може мати, у разі визнання закону (акта) неконституційним, і суспільні наслідки.

Це стосується, для прикладу, позивача, який пройшов усі інстанції в судах загальної юрисдикції, звернувся з конституційною скаргою до Конституційного Суду України і домогся визнання закону неконституційним – за такого підходу він не може розраховувати на перегляд рішення. Інститут перегляду справи за виключними обставинами, як спосіб захисту порушеного (оспорюваного) права, фактично перестає діяти і втрачає практичне значення, що не може вважатися допустимим з точки зору верховенства права.

У вказаній ухвалі суд зазначив, що лексичне тлумачення словосполучення «якщо рішення суду ще не виконане» дає підстави для висновку, що йдеться про рішення, яке підлягає виконанню (тобто резолютивна частина рішення містить зобов'язання вчинити певну дію, ухвалити рішення, сплатити гроші тощо), але на момент подання заяви про перегляд воно не виконане (ще не виконано). Виконанню підлягають лише судові рішення про задоволення позову (повне або часткове). Натомість *рішення, яким у задоволенні позову відмовлено, виконанню не підлягають*, тому що в такому випадку відсутній етап правосуддя, пов'язаний із виконанням.

Таким чином, згідно з позицією колегії, якщо позов задоволено, то таке судове рішення може бути переглянуте за виключними обставинами лише у тому разі, якщо воно не виконане. Якщо ж у позові відмовлено, то таке рішення не виконується (і не може виконуватись з об'єктивних причин). Воно не може бути «ще не виконаним». Отже, до цього виду рішень не може бути застосовано таку умову перегляду, як те, що рішення суду «ще не виконане» (п. 58 згаданої вище ухвали).

З огляду на це, на думку колегії суддів, перегляд судових рішень, якими відмовлено у задоволенні позову, за виключними обставинами на підставі п. 1 частини п'ятої ст. 361 КАС України можливий у всіх випадках.

Мета і завдання. У зв'язку із викладеним є потреба у доктринальному осмисленні проспективної та ретроспективної дії рішення органу конституційної юрисдикції, збалансуванні принципу правової визначеності з правом на судовий захист і поновлення прав.

Огляд останніх досліджень. Проблематика дії рішення органу конституційної юрисдикції у часі наразі активно досліджується вітчизняними і зарубіжними практиками та науковцями, зокрема М. Савчиним, Н. Блажівською, А. Єзеровим, С. Різником, Д. Терлецьким, М. Білак, Е. Вендлер, Р. Норкус.

Виклад основного матеріалу.

Дія рішення органу конституційної юрисдикції у часі

У діючих правових системах виокремлюють такі підходи щодо дії у часі рішень органів конституційної юрисдикції:

– *ex tunc* – акт визнається неконституційним із моменту прийняття («із самого початку»);

- *ex tunc* – акт визнається неконституційним із моменту проголошення рішення органу конституційної юрисдикції («відтепер»);
- *pro futuro* – акт визнається неконституційним на майбутнє і може продовжувати діяти до прийняття законодавцем нового акта («на майбутнє»). Так, у Австрії Конституційний суд може відкласти вступ у дію свого рішення на 18 місяців для забезпечення законодавчої можливості виправити неконституційні норми⁸.

Модель *ex tunc* застосовується в окремих правопорядках, наприклад у Німеччині, однак зі значними застереженнями й обмеженнями. Останнє зумовлено виникненням ряду проблемних питань, а саме: питання навантаження на суди, питання економічних наслідків рішення, зокрема і передбачення у державному бюджеті відповідних витрат, пов'язаних із відновленням прав, тощо. Так, Суд Європейського Союзу (далі також – Суд ЄС), що має подібні з органом конституційної юрисдикції повноваження, зокрема, забезпечує дотримання законів ЄС у тлумаченні та застосуванні Договорів (ст. 19(1) Договору про ЄС), та рішення якого є обов'язковим для національних судів, у окремих виключних випадках, незважаючи на необхідність захисту порушеного права, обмежує ретроспективну дію своїх рішень. Зокрема, у справі Дефренне, що стосувалася гендерної дискримінації при визначенні розміру заробітної плати та пенсійних виплат⁹, Суд ЄС визнав дискримінаційними положення законодавства щодо того, що стюардеси та члени екіпажу чоловічої статі, які виконували однакові обов'язки, одержували неоднакову платню. При цьому, відповідаючи на аргументи урядів Ірландії та Сполученого Королівства щодо *можливих економічних наслідків* цього рішення, яке може призвести до подання великої кількості позовів та мати подальший серйозний вплив на фінансове становище підприємств, а також тривалість застосування дискримінаційного законодавства, Суд ЄС обмежив ретроспективну дію цього рішення. Зворотна дія рішення була можливою лише стосовно тих заявників, які вже розпочали судові провадження на дату винесення судового рішення, але не стосовно всіх зацікавлених осіб. Однак, крім цього рішення, існує дуже незначна кількість випадків, коли Суд ЄС погодився обмежити часові наслідки своїх рішень¹⁰.

Найпоширенішою у застосуванні є модель *ex tunc*, часто у поєднанні з моделлю *pro futuro*. Однак її застосування різниться у окремих державах та має ряд суттєвих винятків.

Конституційний суд Угорщини згідно зі ст. 45 органічного закону (*cardinal act*) 2011 р. наділений повноваженням відступати від загального правила і визначати темпоральну дію власного рішення у разі, якщо це зумовлено захистом Основного Закону, забезпеченням правової визначеності або особливо важливим інтересом суб'єкта звернення у справі¹¹.

Згідно з литовськими процесуальними законами рішення Конституційного суду загалом не впливає на судові провадження, в яких рішення адміністративного суду стало остаточним. Водночас допускаються винятки, коли фізична особа звертається до Конституційного суду стосовно закону чи іншого акта, якщо рішення, ухвалене на підставі цього акта, порушило її конституційні права чи свободи, і така особа *вичерпала всі правові засоби захисту*. У такому разі особа, яка успішно оскаржила закон перед Конституційним судом, має право протягом трьох місяців з моменту винесення ним рішення звернутися до Вищого адміністративного суду з проханням поновити адміністративне провадження. Таке

поновлення покликане усунути неконституційні наслідки лише і саме у справі особи, яка звернулася до Конституційного суду, але не матиме загального впливу на інші завершені адміністративні провадження¹².

Відповідно до частини другої ст. 152 Конституції України закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Отже, рішення Конституційного Суду України про визнання закону неконституційним має перспективну дію, але для учасників справи, у якій застосовано неконституційний закон, законодавство передбачає спеціальний інструмент захисту прав – *перегляд справи за виключними обставинами*. На це слушно звертає увагу Д. Терлецький, стверджуючи, що українським процесуальним законодавством фактично передбачено застосування принципу *ex tunc* до рішень Конституційного Суду України (п. 1 ч. 3 ст. 320 ГПК України; п. 1 ч. 5 ст. 361 КАС України; п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України, п. 1 ч. 3 ст. 459 КПК України)¹³.

Тлумачення конституційної норми частини другої ст. 152 у контексті поновлення прав людини (*restitutio in integrum*) викликає жваву дискусію серед науковців та практиків. Так, М. Савчин пропонує тлумачити згадану конституційну норму, виходячи із голістичного розуміння Конституції, тобто з того, що Конституція є цілісним документом, положення якого є взаємоузгодженими і логічно пов'язаними. Конституція є сукупністю принципів, які мають певну ієрархію, що впливає на її тлумачення. Тому положення частини другої ст. 152 Конституції України не може застосовуватися у такий спосіб, який би заперечував сутнісний зміст права на захист. Тобто ст. 3 Конституції надає такого змісту частині другій ст. 152, який накладає обов'язок на органи влади поновити порушені права. Тому поновлення порушеного права, на думку вченого, не пов'язане із датою набрання чинності рішення Конституційного Суду України, а обов'язок захисту полягає у поновленні порушеного права *з моменту його порушення*¹⁴.

Теза про те, що існуючі юридичні реалії щодо виконання рішень Конституційного Суду України не забезпечують належних інструментів дійсного відновлення порушених прав та інтересів за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень за виключними обставинами підтримується й Н. Блажівською. Запроваджений законодавцем підхід і практика окремих колегій касаційних судів є непослідовними, оскільки закон, як зазначалося раніше, передбачає можливість фактичного поновлення особою її порушеного права шляхом подання заяви про перегляд за виключними обставинами судових рішень у разі встановлення ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом. У разі встановлення порушення одного і того самого основоположного права його суб'єкти фактично отримують поновлення у правах лише за рішенням міжнародної судової установи¹⁵.

Саме тому необхідно розрізняти концепт неможливості зворотної дії рішень Конституційного Суду України та винятків з цього правила. Йдеться про випадки, які стосуються захисту (поновлення) порушеного суб'єктивного природного права людини¹⁶. Очевидно, що у випадку визнання закону неконституційним не йдеться про надання «зворотної сили» рішенням Конституційного Суду України. Йдеться не про «дію у часі» такого рішення, а про його правові наслідки з точки зору захисту порушеного права, зокрема перегляду судового рішення саме за ви-

ключними обставинами. Адже «виключність» обставин якраз і полягає у визнанні закону, застосованого в остаточному судовому рішенні, неконституційним.

Право на судовий захист і поновлення прав (restitutio in integrum)

У Рішенні від 8 квітня 2015 р. № 3-рп/2015¹⁷ Конституційний Суд України зазначив, що Верховна Рада України, визначаючи законом судоустрій і судочинство, повинна встановлювати такий обсяг права учасників судового провадження на інстанційне оскарження рішення місцевого суду, який би забезпечував *ефективний судовий захист*. Встановлюючи обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, законодавець повинен керуватися такою складовою принципу верховенства права, як *пропорційність*. Згідно з Конституцією України *допускається можливість обмеження права на касаційне оскарження рішення суду* (п. 8 ч. 3 ст. 129), однак *воно не може бути свавільним та несправедливим*.

Таке обмеження має:

- встановлюватися виключно Конституцією та законами України;
- мати *легітимну мету*;
- бути зумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, *пропорційним та обґрунтованим*.

У разі обмеження права на оскарження судових рішень законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію права на судовий захист і не порушувати сутнісного змісту такого права (підпункт 2.2 п. 2 мотивувальної частини).

За аналогією права ці вимоги можуть бути застосовані до обмеження права на екстраординарний перегляд судового рішення.

Забезпечення правової визначеності (res judicata) як легітимна мета та пропорційність обмеження

Складовими принципу верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність і правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість *завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях*, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано (абзац третій п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005¹⁸).

Застереження щодо можливості перегляду судового рішення у зв'язку з виключними обставинами у разі, якщо воно ще не виконане, ґрунтується на принципі юридичної визначеності, який вимагає поваги до остаточного рішення суду – «res judicata pro veritate habetur!» – «судове рішення визнається за істину». Рішення суду, яке набрало законної сили, є обов'язковим, не може ставитися під сумнів та підлягає виконанню.

З виконанням судового рішення учасники справи отримують *визначеність у правовому статусі*, на яку можуть покладатись, реалізуючи свої права та обов'язки. У п. 21 Amicus curiae для Конституційного суду Грузії про наслідки впливу його рішень на остаточні рішення у цивільних та адміністративних справах від 25.06.2018 р. (Opinion № 923/2018), Венеційська комісія зауважила, що забезпечення принципу правової визначеності є більш суттєвим для горизонтальних відносин у цивільних справах. Права третіх осіб не повинні, наскільки це можливо, зачіпатись, якщо відносини між першою особою та державою змінюються¹⁹.

Європейський суд з прав людини констатує, що принцип правової визначеності дає змогу не вдаватися до перегляду судових рішень, які мали місце до прийняття рішення ЄСПЛ як рішення прецедентного або загального характеру, яке формує певну правову позицію. До таких рішень загального характеру належать і рішення конституційних судів. При цьому, як визнає ЄСПЛ, публічне право окремих країн обмежує можливість прийняття конституційними судами рішень, які мають зворотну дію у часі (§ 58 рішення у справі «Маркє проти Бельгії» від 13.06.1979 р., заява № 6833/74²⁰).

Водночас вимозі щодо дотримання правової визначеності протистойть вимога щодо *поновлення прав* сторони, що є порушеними унаслідок застосування норми, яка визнана неконституційною.

Положення Конвенції та протоколів до неї допускають можливість виправлення помилкових судових актів як складової права на справедливий судовий розгляд, *проте лише з урахуванням дії принципу правової визначеності* щодо правового статусу громадянина.

У п. 34 рішення у справі «Христов проти України» від 19.02.2009 р. (заява № 24465/04)²¹ ЄСПЛ зазначив, що принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду, а відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні *вагомі й непереборні обставини* – «*circumstances of a substantial and compelling character*». При цьому Суд послався на п. 52 рішення у справі «Рябих проти Росії» (заява № 52854/99)²². У офіційних перекладах рішень ЄСПЛ йдеться про обставини:

- *особливі і непереборні* («Устименко проти України», п. 46 (заява № 32053/13, рішення від 29.10.2015 р.);
- *значного та непереборного характеру* («Васильєв проти України», п. 61 (заява № 11370/02, рішення від 21.06.2007 р.);
- *істотні та неспростовні* («Україна-Тюмень проти України», п. 39 (заява № 22603/02, рішення від 22.11.2007 р.).

Англійський термін «*compelling*», вжитий у п. 52 рішення у справі «Рябих проти Росії», має декілька значень, але головне з них – *«переконливий»* (п. 46 ухвали Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.02.2020 р. у справі № 808/1628/18).

Отже, відхід від принципу правової визначеності можливий лише за наявності *істотних та переконливих обставин*.

Згідно зі ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції відновлення провадження у справі згідно із законом та кримінальною процедурою відповідної держави можливе в разі виявлення *суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи*.

Зазначену норму, сформульовану стосовно кримінального судочинства, Європейський суд з прав людини за допомогою тлумачення у взаємозв'язку зі ст. 6 Конвенції *поширив і на цивільні справи*, вважаючи, що відступ від принципу правової визначеності в цих справах можливий *для виправлення істотного (фундаментального) порушення, що свідчить про неналежне здійснення правосуддя* (п. 35 постанови ЄСПЛ від 23.07.2009 р. у справі «Сутяжник проти Росії»²³).

Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 2 «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав

людини»²⁴, які можуть бути застосовані за принципом аналогії права, держава зобов'язана забезпечити адекватні можливості повторного розгляду справи, включаючи поновлення провадження, у випадках, коли ЄСПЛ визнав порушення Конвенції, особливо коли в основі визнаного порушення лежали *суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні* (пп. b п. і розділу II).

У згаданій вище справі «Сутяжник проти Росії» ЄСПЛ аналізував можливість відступу від принципу правової визначеності та оцінював обґрунтованість перегляду судового рішення у зв'язку із порушенням правил підсудності, які на час вирішення спору трактувались неоднозначно та були офіційно роз'яснені через три роки після прийняття рішення у справі у зв'язку із прийняттям нового процесуального кодексу. У пунктах 38–39 постанови у цій справі ЄСПЛ зазначив, що:

- приймаючи той факт, що правила підсудності мають дотримуватися, за певних обставин цієї справи Суд не знаходить нагальної соціальної необхідності, яка могла б виправдати відступ від принципу правової визначеності. Рішення суду було скасоване скоріше заради *правового пуризму, ніж для того, щоб виправити важливу судову помилку*;
- за таких обставин справи скасування рішення було *непропорційною мірою*, і необхідно було *надати переваги принципу правової визначеності*. Отже, було допущено порушення ст. 6 Конвенції.

Висновок. З огляду на викладене можна зробити висновок, що у світлих принципах верховенства права та відповідальності держави перед особою є необхідність зміни законодавчого регулювання перегляду судових рішень у зв'язку із встановленою Конституційним Судом України неконституційністю (конституційністю) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи. Йдеться, зокрема, про закріплення інституту істотних і переконливих обставин, що вплинули на результат розгляду справи. Важлива роль у цьому належить Верховному Суду, який має забезпечити вироблення відповідної правозастосовної практики через судову правотворчість.

1. Загальна декларація прав людини. ГА ООН 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 16.12.2020). 2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. ГА ООН 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 16.12.2020). 3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рим, 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 16.12.2020). 4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 16.12.2020). 5. Господарський процесуальний кодекс України. 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 16.12.2020). 6. Цивільний процесуальний кодекс України 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 16.12.2020). 7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 16.12.2020). 8. Вендлер Е. Захист прав особи у разі визнання закону неконституційним: досвід Австрії. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві*: зб. матеріалів міжнар. семінару-практикуму (Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків: Право, 2020. 146 с. С. 49. 9. Рішення Суду ЄС

від 8 квітня 1976 р., Дефренне, Справа 43–75, ЄС:С:1976:56. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?isOldUri=true&uri=CELEX:61975CJ0043>

10. Норкус Р. Правові наслідки рішень Суду Європейського Союзу та національних судів. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві*: зб. матеріалів міжнар. семінару-практикуму (Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків: Право, 2020. 146 с. С. 36.

11. Терлецький Д. Дія рішень Конституційного Суду України у часі: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві*: зб. матеріалів міжнар. семінару-практикуму (Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків: Право, 2020. 146 с. С. 82.

12. Норкус Р. Правові наслідки рішень... С. 39.

13. Терлецький Д. Дія рішень Конституційного Суду України... С. 82.

14. Савчин М. Юридична сила рішень Конституційного Суду України та їх імплементація в адміністративному судочинстві. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві*: зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків: Право, 2020. 146 с. С. 68–69.

15. Блажівська Н. Конституційна скарга vs ефективне відновлення порушеного права особи остаточною судовим рішенням у світлі перегляду адміністративних справ за виключними обставинами. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві*: зб. матеріалів міжнар. семінару-практикуму (Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків: Право, 2020. 146 с. С. 107.

16. Білак М. Верховенство права як критерій дії у часі рішення конституційного суду. *Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві*: зб. матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків: Право, 2020. 146 с. С. 73.

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України від 08.04.2015 № 3-рп/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (дата звернення: 16.12.2020).

18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положень частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) від 11.10.2005 № 8-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text> (дата звернення: 16.12.2020).

19. Amicus curiae brief for the Constitutional court of Georgia on the effects of constitutional court decisions on final judgments in civil and administrative cases. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)012-e)

20. Справа «Марк проти Бельгії» від 13.06.1979, заява № 6833/74. ЄСПЛ. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57534> (дата звернення: 16.12.2020).

21. Справа «Христов проти України» від 19.02.2009 року, заява № 24465/04. ЄСПЛ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text (дата звернення: 16.12.2020).

22. Справа «Рябих проти Росії» від 24.07.2003, заява № 52854/99. ЄСПЛ. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-94131> (дата звернення: 16.12.2020).

23. Справа «Сутяжник проти Росії» від 23.07.2009, заява № 8269/02. ЄСПЛ. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93775> (дата звернення: 16.12.2020).

24. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 2 «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини» від 19.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text (дата звернення: 16.12.2020).

References

1. Universal Declaration of Human Rights (UDHR). GA UN 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (date of application: 16.12.2020). [ukr].
2. International Covenant on Civil and Political Rights GA UN 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (date of application: 16.12.2020). [ukr].
3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Rome, 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (date of application: 16.12.2020). [ukr].
4. Code of Administrative Proceedings of Ukraine. 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (date of application: 16.12.2020). [ukr].
5. Commercial Procedural Code of Ukraine. 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (date of application: 16.12.2020). [ukr].
6. Civil Procedural Code of Ukraine. 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (date of application: 16.12.2020). [ukr].
7. Criminal Procedural Code of Ukraine. 13.04.2012 651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of application: 16.12.2020). [ukr].
8. Wendler E. Protection of the individual's rights in case of unconstitutional law in Austria. *Legal Consequences of Determining a Normative Act Unconstitutional for the Protection of Human Rights in Administrative Justice Process Collection of the Workshop Materials* (Kyiv, 31 July 2020) / Administrative Court of Cassation within the Supreme Court. Kharkiv: Pravo, 2020. 146 p. P. 49. [ukr].
9. CJEU judgment of 8 April 1976, Defrenne, Case 43–75, EU:C:1976:56. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?isOldUri=true&uri=CELEX:61975CJ0043>
10. Norkus R. Legal effects of judgments of the Court of justice of the European Union and national courts. *Legal Consequences of Determining a Normative Act Unconstitutional for the Protection of Human Rights in Administrative Justice Process Collection of the Workshop Materials* (Kyiv, 31 July 2020) / Administrative Court of Cassation within the Supreme Court. Kharkiv: Pravo, 2020. 146 p. P. 36. [ukr].
11. Terletsy D. The effect of judgments passed by the Constitutional Court of Ukraine over time: theoretical and practical aspects. *Legal Consequences of Determining a Normative Act Unconstitutional for the Protection of Human Rights in Administrative Justice Process Collection of the Workshop Materials* (Kyiv, 31 July 2020) / Administrative Court of Cassation within the Supreme Court. Kharkiv: Pravo, 2020. 146 p. P. 82. [ukr].
12. Norkus R. Legal effects of judgments ... P. 39. [ukr].
13. Terletsy D. The effect of judgments passed by the Constitutional Court of Ukraine ... P. 82. [ukr].
14. Savchyn M. Legal effect of judgments of the Constitutional Court of Ukraine and their implementation in administrative proceedings. *Legal Consequences of Determining a Normative Act Unconstitutional for the Protection of Human Rights in Administrative Justice Process Collection of the Workshop Materials* (Kyiv, 31 July 2020) / Administrative Court of Cassation within the Supreme Court. Kharkiv: Pravo, 2020. 146 p. P. 68–69. [ukr].
15. Blazhivskaa N. A constitutional complaint vs effective restoration of person's violated right by a final court judgment passed in the context of judicial review of administrative cases in exceptional circumstances. *Legal Consequences of Determining a Normative Act Unconstitutional for the Protection of Human Rights in Administrative Justice Process Collection of the Workshop Materials* (Kyiv, 31 July 2020) / Administrative Court of Cassation within the Supreme Court. Kharkiv: Pravo, 2020. 146 p. P. 107. [ukr].
16. Bilal M. The Rule of Law as the determining criteria regarding the coming into effect of Constitutional Court decisions. *Legal Consequences of Determining a Normative Act Unconstitutional for the Protection of Human Rights in Administrative Justice Process Collection of the Workshop Materials* (Kyiv, 31 July 2020) / Administrative Court of Cassation within the Supreme Court. Kharkiv: Pravo, 2020. 146 p. P. 73. [ukr].
17. Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 3-pp/2015 from 08.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text> (date of application: 16.12.2020). [ukr].
18. Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 8-pp/2005 from 11.10.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05#Text> (date of application: 16.12.2020). [ukr].
19. Amicus curiae brief for the Constitutional court of Georgia on the effects of constitutional court decisions on final judgments in civil and administrative cases. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)012-e)

20. Case of Marckx v. Belgium, 13 June 1979, application № 6833/74. ECtHR. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-57534> (date of application: 16.12.2020). 21. Case of Khristov v. Ukraine of 19 February 2009, application № 24465/04. ECtHR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_443#Text (date of application: 16.12.2020). [ukr]. 22. Case of Ryabykh v. Russia, 24 July 2003, application № 52854/99. ECtHR. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-94131> (date of application: 16.12.2020). 23. Case of Sutyazhnik v. Russia, 23 July 2009, application № 8269/02. ECtHR. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-93775> (date of application: 16.12.2020). 24. Recommendation № R (2000) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe “On the retrial or reopening of proceedings in certain cases at national level following decisions of the European Court of Human Rights” 19.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text (date of application: 16.12.2020). [ukr].

Onishchuk Mykola, Samofal Maryna. Declaring the act unconstitutional and extraordinary review of the court decision: problems of law enforcement

The article considers the problem of the balance between the principle of legal certainty and effective protection of individual rights in court cases, where the trial ended with a final court decision, in light of declaring laws and other acts unconstitutional. The issue of validity of decisions of the Constitutional Court of Ukraine in time is therefore discussed in the article.

The authors emphasize Supreme Court statement that the possibility to review a court decision in exceptional circumstances (if it is not executed only) is based on the principle of legal certainty, and the unconstitutionality of the law is important, first of all, as a general decision. It determines the legal position for resolving the following cases, and not as a basis for retrospective application of the new legal position and thus change the state of legal certainty already established by the final court decision.

The article points out that declaring the law unconstitutional indicates a mistake on the part of the state and undermines confidence in the court decision. The public interest in eliminating doubts about the legality and validity of a court decision prevails over the public interest, which is manifested in compliance with the principle of legal certainty.

It is underlined that the duty of the state is to ensure human rights and freedoms within the framework of the right to judicial protection and fair trial. The purpose of extraordinary procedures for reviewing a court decision is to restore violated constitutional rights and freedoms. Legal provisions on the possibility of reviewing not executed court decisions only, limit the guaranteed right to judicial protection and makes it impossible to implement the decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

Constitutional complaint is equated to a complaint against the state to the European Court of Human Rights (the ECtHR), as it concerns the application of an unconstitutional law by a court (state). Procedural Codes of Ukraine stipulate that if the ECtHR finds the violation of Ukraine's international obligations in resolving a case by a court, it is the ground for reviewing a court decision that has entered into force and is final. Therefore, the conclusion is made that the law is inconsecutive.

In the light of the principles of the rule of law and responsibility of the state before a person there is a need to change the legislative regulation on review of court decisions in connection with the constitutionality of a law, other legal act or their separate provision, applied (not applied) by the court in the case. It is offered to introduce the institute of circumstances of a substantial and compelling character that influenced the outcome of the case as the ground for reviewing a court decision in exceptional circumstances – declaring the act unconstitutional, to Ukrainian procedural codes.

Key words: *the principle of legal certainty, restore of rights, review of judgement in exceptional circumstances, declaring the act unconstitutional.*